

K ŠEBELOVEJ KRITIKE JEDNEJ KRITIKY ANTIESENCIALIZMU

Pavel Cmorej

Na Palackého univerzite v Olomouci vyšla minulého roku útla, 104 stránková knižka *Filozofie logiky Pavla Tichého*, v ktorej sa jej autor Karel Šebela zaoberá filozofickými problémami transparentnej intenzionálnej logiky (TIL-ky). Treba oceniť a pri hodnotení jeho práce vziať do úvahy okolnosť, že Šebela napísal prvú väčšiu štúdiu zameranú na filozofické otázky Tichého logiky. Hlavnou ambíciou Šebelovej publikácie, ktorá vznikla, ako píše v úvode, „na základě [jeho] stejnojmenné dizertační práce“, je rekonštrukcia Tichého názorov na tieto problémy a „pokus o obhajobu filozofie logiky TILu“. Úloha, ktorú si Šebela vytýčil, nie je ľahká, pretože Tichý sa filozofickým otázkam svojej logiky systematickejšie nevenoval a svoje názory vyjadroval prevažne v podobe kratších komentárov alebo poznámok k výkladu TIL-ky. Nie div, že Šebela musel pri svojom skúmaní siahnúť aj po príspevkoch od iných autorov, zaoberajúcich sa problémami filozofie logiky, najmä TIL-ky, a konfrontovať ich stanoviská s filozofiou „logiky TILu“. K týmto príspevkom patrí aj moja kritika radikálneho antiesencializmu Pavla Tichého, ktorou sa Šebela zaoberá v podkapitole 3.4 na s. 52 – 59. Vychádza pritom zo state Cmorej (1996), ktorá nadväzuje na moju staršiu štúdiu Cmorej (1988). Šebela moju kritiku antiesencializmu dosť podrobne rozoberá a na viacerých miestach aj kritizuje. Musím však s poľutovaním konštatovať, že k jeho rozboru aj kritike mám nezanedbateľné výhrady.

Najprv uvediem niekoľko poznámok o mojej kritike antiesencializmu. Je známe, že existujú rôzne odrody esencializmu i antiesencializmu. Okrem *krajného* antiesencializmu, ktorý pripúšťa aj existenciu úplne holých individuí bez vlastností (vrátane esenciálnych) a aristotelovského esencializmu, podľa ktorého esenciálnymi vlastnosťami individua sú aj niektoré rýdzo empirické vlastnosti, akou je napr. vlastnosť byť slonom alebo vlastnosť byť človekom, treba spomenúť aspoň antiesencializmus P. Tichého a umiernenú verziu esencializmu, podľa ktorého existujú aj isté *empirické* esenciálne vlastnosti. Hoci Tichý spomína holé individúa vo viacerých súvislostiach, nikdy nepopieral, že každé individuum má

a musí mať nejaké esenciálne vlastnosti. Podľa neho sú to však výlučne vlastnosti, ktoré sú v istom zmysle *triviálne*. Vyznačujú sa okrem iného tým, že v každom možnom svete v každom čase, teda v každom sveta-mihu, majú ten istý rozsah. Takými vlastnosťami individua I sú napr. vlastnosti byť totožný s individuum I, byť totožný so sebou alebo byť prvkom množiny $\{I, \dots\}$ a pod. Tichý nezastával *krajný* antiesencializmus, ktorý je očividne nekonzistentný: upierať individuu I jeho triválnu vlastnosť P znamená konštatovať, že I nemá vlastnosť, ktorú nemôže nemať (lebo mu prislúcha nevyhnutne). Názor, podľa ktorého individuum *nevyhnutne* prislúchajú iba ich triviálne vlastnosti, budem nazývať *radikálnym* antiesencializmom. Práve tento názor zastával Tichý a ten bol predmetom mojej kritiky v statiach z roku 1988 a 1996.

Tichý si neuvedomil, že individuu môžu nevyhnutne prislúchať aj vlastnosti, ktoré nie sú triviálne, pretože ich rozsah sa môže v logickom priestore meniť. Sú to tzv. *čiasťočne* esenciálne vlastnosti s premenlivým rozsahom, ktoré niektorým individuum prislúchajú iba kontingentne a niektorým nevyhnutne. Druhá skupina týchto individuí tvorí tzv. esenciálne jadro *čiasťočne* esenciálnej vlastnosti. Takou vlastnosťou je napr. vlastnosť byť taký vysoký ako K. Šebela, ktorá je nevyhnutnou vlastnosťou Šebel, ale má ju aj mnoho iných ľudí, ktorým prislúcha iba kontingentne. O konštrukciách rôznych *čiasťočne* esenciálnych vlastností sa tu nebudem rozširovať, upozornil som na ne v spomenutých statiach. Neobhajoval som v nich aristotelovský esencializmus, ale názor, podľa ktorého existujú *netriviálne* esenciálne vlastnosti, ktoré niektorým individuum prislúchajú nevyhnutne. Ich existenciu možno ľahko dokázať v Tichého TIL-ke. V prvej časti state Cmorej (1996) som vlastne obhajoval verziu esencializmu, ktorú si vynucuje sám systém Tichého logiky. Išlo o slabší variant esencializmu, ktorý by stúpcov jeho aristotelovskej podoby určite neuspokojil.

V druhej časti state Cmorej (1996) som naznačil silnejšiu verziu, ktorú som podrobnejšie rozvinul v článku Cmorej (1988) (pozri aj Cmorej 2001, 114 – 124). Skúmam v nej dôsledky kontingentného chápania vlastností, ktoré možno vyjadriť výrazmi tvaru „býť časťou I“ (symbolicky „C“ alebo „ $(\lambda x).x < I$ “), kde „I“ je meno ľubovoľného individua. Tichý pokladal tieto vlastnosti za kontingentné. Lenže z tohto chápania vyplývajú diskutabilné dôsledky, ktoré som obširnejšie rozvinul v spomenutom článku. Žiaľ, pochybné dôsledky vyplývajú aj z názoru, podľa ktorého každá vlastnosť byť časťou I je esenciálna. V závere state Cmorej (1996) konštatujem, že možno sponchybníť „i argumentáciu, ktorou som sa usiloval podo-

prieť tvrdenie o esenciálnosti každej vlastnosti C_i ". Stojíme tu pred problémom, ktorý nemožno vyriešiť čírym odmietnutím jedného a prijatím druhého názoru. Treba sa vyrovnáť aj s dôsledkami, ktoré vyplývajú z akceptovania príslušnej koncepcie, na čo sa zvyčajne zabúda. Problém, či vlastnosti C_i sú esenciálne alebo kontingentné, pokladám zatiaľ za otvorený. Jeho riešenie si možno vyžiada uplatnenie nového prístupu a pojmového aparátu.

Šebela sa vo svojej knižke zameriava najprv na slabšiu a potom na silnejšiu verziu mnou obhajovaného esencializmu. Všímame si jeho analýzu a kritiku týchto esencializmov podrobnejšie.

Hneď v 1. odseku podkapitoly venovanej mojej kritike antiesencializmu Šebela konštatuje (alebo mi vyčíta?), 1. že som prijal „pojetí vlastností“, ktoré je „spojeno s ťažkosťou, ktorou sám Cmorej uznáva“ a 2. že v článku Cmorej (1996) „vedomě bez další argumentace“ tvrdím, že „množina individuí je v každém možném světě-čase stejná“. Zdá sa, že tu Šebela nepostrehol, že moja argumentácia ťaží z pojmového aparátu TIL-ky, pomocou ktorého som sa usiloval dokázať existenciu čiastočne esenciálnych vlastností na pôde tejto logiky. Nepoznám chápanie vlastností, ktoré nenaráža na nijaké ťažkosti. Tichého chápanie sa mi zdá najdomyslenejšie. Bola by azda moja argumentácia presvedčivejšia, keby som bol prijal inú koncepciu vlastností ako Tichý? Z podobných dôvodov som akceptoval aj Tichého názor na konštantnosť univerza individuí. Mal som opakovať Tichého argumentáciu v prospech tohto názoru? Nechápem, ako možno obhajovať filozofiu „logiky TILu“ a *nepriamo* spochybňovať Tichého chápanie vlastností i jeho tézu o konštantnosti univerza individuí vo všetkých svetamihoch.

Na nasledujúcej strane Šebela píše, že „Cmorej sice dokazuje existenciu esenciálnych vlastností, ale je na pováženou, zda právě jím nalezené vlastnosti vypovídají o individuích něco opravdu zásadního“ (s. 53). To predsa netvrdím, musím však zdôrazniť, že na vyvrátenie radikálneho antiesencializmu tieto vlastnosti stačia. Svedčia totiž o tom, že existujú *empirické* esenciálne vlastnosti, ktorých rozsah možno identifikovať iba empiricky. Ich existencia nepotvrďuje aristotelovský či kripkovský esencializmus, svedčí však o neudržateľnosti radikálneho antiesencializmu a o tom, že TIL-ka musí rátať aj s nekonečnou množinou vlastností, ktoré sú *len čiastočne* esenciálne. Známe príklady týchto vlastností sú metafyzicky neutrálne a z hľadiska klasického sporu esencializmu s antiesencializmom nezaujímavé, hoci v tomto štádiu ich poznania (najmä poznania tých, ktoré

sú konštruovateľné pomocou spriaznených vlastností) nie je jasné, či také sú všetky čiastočne esenciálne vlastnosti. Nie je vylúčené, že práve skúmaním konštrukcií (v Tichého zmysle) týchto vlastností môžeme získať výsledky, ktoré budú nielen prekvapujúce, ale aj filozoficky zaujímavé.

S nemalými rozpakmi som čítal Šebelov výklad o spriaznených vlastnostiach (s. 54 – 55). Čitateľ, ktorý nečítal môj článok Cmorej (1996), mu sotva bude rozumieť. Niektoré z mojich názorov skresľuje, iné podáva v zavádzajúcej skratke. Na s. 54 konštatuje, že dvojice spriaznených vlastností P , Q , z ktorých „jedna není negací druhé“ „jsou spřízněny prostřednictvím více $X_1, X_2, \dots, X_n$ “, čo môže vyvolať mylný dojem, že spriaznenosť prostredníctvom jedného individua neprichádza v tomto prípade do úvahy. Zavádzajúca je aj formulácia o vlastnostiach „spřízněných s objektem X “, pretože spriaznenosť je relácia medzi vlastnosťami a nie medzi nimi a individuiami. Pripisuje mi tu aj názor, že $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$ by „měla být empirickou esenciální vlastností“ (s. 54), ktorý nezastávam, pretože vlastnosť, ktorú konštruuje $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$, je empirickou esenciálnou vlastnosťou iba za určitých podmienok. Šebela si nevšimol, že v tejto súvislosti predpokladám okrem *spriaznenosti* P a Q aj ich *neesenciálnosť*. Napríklad, keby tieto vlastnosti boli rýdzo esenciálne, vlastnosť $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$ by nebola empirická, ale esenciálna.

V 11. časti state Cmorej (1996, 255 – 258) som sa zaoberal problémom, či existujú také konštrukcie vlastností, z ktorých nemožno vyčítať, že niektorým individuiám prislúchajú v každom svetamihu. Pohybujem sa tam v rovine istých *pochybností* o tom, či z poznania spriaznených neesenciálnych vlastností P , Q možno vždy odvodiť, že vlastnosť, ktorú konštruuje $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$, je esenciálna a že nevyhnutne prislúcha tým a tým objektom. Moje úvahy majú podmienený ráz, čo potvrdzuje aj prvá veta 2. odseku na s. 257. Šebela na ne reagoval na s. 55 filozofickou reflexiou, v ktorej pozabudol na pojmový aparát TIL-ky a prešiel do pojmovej sféry, ktorá sa nachádza za horizontom mojich úvah. Prišiel tu k názoru, že vlastnosť, ktorú konštruuje $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$, nemôže byť empirická, a že je „zjistitelná a priori“. Čo tu znamená zistiteľnosť vlastnosti? Určenie jej rozsahu alebo identity? Šebela by mal vedieť, že ak rozsah vlastnosti $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$ sa v logickom priestore mení, tak na jeho identifikáciu v skutočnom svete v prítomnom okamihu je nevyhnutné empirické skúmanie (či už bezprostredné alebo sprostredkované) a že vlastnosť s meniteľným rozsahom je podľa Tichého empirická. Jeho otázka „Proč pak ale nazývat takové vlastnosti empirickými?“ je pre

mňa nepochopiteľná. Vyplýva to predsa z definície empirickej vlastnosti v TIL-ke a z podmienok kladených na zložky konštrukcie $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$ (zachytáva ich aj diagram na s. 55, na ktorý nadväzuje Šebelova úvaha). Z toho tiež vyplýva, že rozsah vlastnosti $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$ (Šebela má (K)) nie je zistiteľný a priori, ako sa mylne domnieva Šebela. Záhadou je pre mňa aj tvrdenie, že „snaha objaviť takové výpovedi o realite, ktoré by byly získány empiricky a pritom platily nutne, je nesmyslná“ (s. 55). O takej snahe nemám ani potuchy. Obávam sa, že úvaha, ktorú Šebela rozvíja v poslednom odseku s. 55, je čírou špekuláciou, vyvolanou neadekvátnym porozumením môjho textu v 11. časti state Cmorej (1996). Výkladu na s. 54 – 55 neprospeli ani nevysvetlené znaky „ $(\lambda\lambda x)$ “, „ $\ll$ “, „ $\gg$ “ a veľké písmená v 1. stĺpci diagramu na s. 55, ktoré sú pod písmenom „P“ – všetko neklamné stopy neadbalej prípravy dizertačnej práce do tlače. Čo si o nich majú pomyslieť študenti, ktorým je Šebelova práca určená?

Na s. 56 sa Šebela púšťa do analýzy silnejšej verzie esencionalizmu, ktorú som prezentoval v stati Cmorej (1996) na s. 258 – 260. Charakterizuje ho ako názor, ktorý „se zakladá na tezi, že individua jsou rozložitelná na své (fyzické, od individuí numericky odlišné) části“ (kurzíva P. C.), s čím nemôžem súhlasiť, pretože z tejto formulácie vyplýva, že časti individua nie sú individua. Predpokladám, že Šebela to tak nemyslel, lenže to jeho formuláciu neospravedlňuje.

Zarazila ma tu aj otázka na s. 56, kde sa Šebela pýta, či každé individuum má vlastnosť $(\lambda x).x < I$ a „tedy [jestli se] jedná... o esenciální vlastnost“. Akoby vlastnosť $(\lambda x).x < I$ mohla byť esenciálna práve vtedy, keď prislúcha každému individuu. Je však zřejmé, že vlastnosť $(\lambda x).x < I$ môžu mať len časti I a že esenciálna vlastnosť nemusí prislúchať všetkým individuíam (ani podľa Tichého). Po uvedenej otázke nasleduje úvaha, v ktorej sa Šebela usiluje zdôvodniť tézu o esenciálnosti vlastnosti $(\lambda x).x < I$ (nie som si istý, či parafrázuje môj text alebo uvažuje na vlastnú päsť). Okrem iného v nej tvrdí: „Je-li $(\lambda x).x < I$ [Šebela má len skratku „C“] pro I esenciální, pak pro jakoukoliv část i platí i < I nutně“ (s. 56). S tým nemôžem súhlasiť. Azda z toho, že I má nejakú esenciálnu vlastnosť, vyplýva, že ju má aj každá časť I? Všeobecne to určite neplatí. Vari má každá časť individua I jeho esenciálnu vlastnosť $(\lambda x).x = I$?

Ďalej na tejto strane konštatuje, že „Cmorej, nemýlím-li se, zastává zajímavou verzi této teorie: individua nezakládají svou identitu na vlastnostech, ... ale na svých fyzických částech“. Vzhľadom na to, že pre každé individuum x platí, že $x < I$ vtedy a len vtedy, keď x má vlastnosť

$(\lambda x).x < I$, tieto chápania identity indivíduí sú rovnocenné (samozrejme, v rámci koncepcie, ktorá predpokladá, že existujú zložené indivíduá). V tejto súvislosti musím poznamenať, že Šebela nie dosť jasne a jednoznačne rozlišuje pojem *časti* indivídua od *vlastnosti* byť časťou indivídua. Napríklad na s. 57 píše, že Tichý považuje „časti za netriviálne vlastnosti, ... [a] odmieta rozlišovať medzi časťami indivídua a vlastnosťami byť časťami indivídua“. Na s. 277 dialógu Cmorej – Tichý (1998), na ktorú sa Šebela odvoláva, Tichý nič podobné netvrdí. Možno to tvrdí niekde inde, ale to nie je v danej súvislosti dôležité. Časť indivídua I je konkrétne indivídium, kým vlastnosť $(\lambda x).x < I$ je abstraktný predmet, ktorý môže prislúchať viacerým indivíduám. Motor auta I je určitý kus železa, ktorý má istú hmotnosť, pevnosť, farbu, tvar a mnoho ďalších fyzikálnych vlastností, kým vlastnosť $(\lambda x).x < I$ je abstraktná entita, ktorej nemožno také vlastnosti zmysluplne vôbec pripisovať. Možno ju však predikovať ľubovoľnému indivídium (či už pravdivo alebo nepravdivo), hoci by bolo nezmyselné predikovať niečomu určité indivídium, akým je motor auta I.

Na záver Šebela ponúka „jeden pozoruhodný dôsledok“, od ktorého sa musím dištancovať. Píše: „Cmorej si všimá, že pokud se I skládá z konečného počtu částí $I_1, I_2, \dots, I_n$, pak vlastnost (K) [t. j. $(\lambda x)(P(x) \vee Q(x))$] lze vyjádřit také jako (S) [t. j. $(\lambda x)(x = I_1 \vee x = I_2 \vee \dots \vee x = I_n)$], což je sice vlastnost také esenciální, avšak triviální.“ Ako môžu konštrukcie (K) a (S) konštruovať tú istú vlastnosť, keď vlastnosť (K) je, ako Šebela píše na s. 54, empirická, a vlastnosť (S) je – čo vidno na prvý pohľad – rýdzo esenciálna? Okrem toho nesmieme zabúdať, že (K) je iba schéma konštrukcií a že bez bližšieho určenia vlastností P a Q nemá zmysel o identite vlastností (K) a (S) vôbec uvažovať.¹

Šebelova analýza a kritika mojich názorov končí konštatovaním, že „spor o esencializmus lze považovat za boj o uznání či neuznání intuice,

¹ V tejto poznámke by som chcel objasniť, prečo som v článku z roku 1996 predpokladal zloženosť indivíduí, hoci z výmeny názorov s Pavlom Tichým som vedel, že on ich pokladá za jednoduché. V druhom odseku s. 57 mi Šebela totiž vyčíta, že Tichý by môj argument týkajúci sa zloženia Etny a jeho zmien neprijal, pretože indivíduá pokladal za logicky jednoduché entity. To je pravda. S odvolaním sa na jednoduchosť indivíduí moju argumentáciu odmietli viacerí česko-slovenskí logici. Obávam sa však, že prijatím tézy o jednoduchosti indivíduí sa otázka povahy vlastností C_1 a s nimi spätého esencializmu ešte nerieši. Treba dôkladnejšie preskúmať dôsledky tejto tézy a možnosti ich uplatnenia v úvahách o vlastnostiach. Na niektoré z otvorených problémov som poukázal už v dialógu Cmorej – Tichý (1998, 279 – 282, 284 – 286). Žiaľ, Tichý na väčšinu mojich otázok už nestihol odpovedať a neodpovedali na ne ani moji kolegovia, ktorí prijali Tichého stanovisko.

že individua jsou složené entity“ (s. 58). To nemôžem akceptovať, pretože slabej verzii esencionalizmu sa nevyhne ani variant TIL-ky, ktorý túto intuíciu odmieta.

Pri čítaní Šebelovej knižky som mal chvíľami dojem, že ju písal pod časovým tlakom alebo ju chcel čo najskôr vidieť na pultoch kníhkupectiev. Škoda, že tomu podľahol, pretože niekoľko mesiacov práce navyše by bolo úrovni knižky určite prospelo. V práci je veľa *zbytočných* chýb a nepresností, ktoré jej autor pravdepodobne nestihol opraviť. Odrazilo sa to aj na úrovni jej redakčného spracovania. V zozname literatúry niektoré tituly chýbajú, hoci v texte knižky sa Šebela na ne odvoláva. Niektoré bibliografické údaje sú neúplné. Nájdu sa tlačové chyby, ktoré bijú do očí, a pozostatky dočasných symbolov, ktoré zrejme používal počas práce na knihe, ale zabudol ich alebo nestihol odstrániť z verzie určenej tlačiarni.

Som presvedčený, že Šebela bol schopný napísať lepšiu prácu. Napriek naznačeným nedostatkom svedčí o tom aj jeho kniha. V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť nielen skutočnosť, že napísal prvú ucelenú prácu venovanú neľahkým filozofickým problémom Tichého logiky, ale aj fakt, že celú problematiku rozčlenil na jednotlivé témy a upozornil na niektoré väzby medzi nimi. Žiaľ, zdá sa, že v snahe uchopiť celok problematiky nedocenil potrebu podrobnejšej analýzy zameranej na hlbší prienik do jednotlivých problémov, pri ktorej by mohol vo väčšej miere uplatniť logické inštrumentárium TIL-ky.

Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
filoorgf@savba.sk

LITERATÚRA

- CMOREJ, P. (1966): Empirické esenciálne vlastnosti. *Organon F* 3, č. 3, 239 – 261.
Tiež in: Cmorej 2001, 125 – 148.
- CMOREJ, P. (1988): Esencionalizmus versus antiesencionalizmus. *Philosophica* XXVI, Univerzita Komenského, Bratislava, 163 – 202. Táto stať rozdelená na dve časti vyšla aj v zborníku Cmorej 2001, 91 – 124.
- CMOREJ, P. (2001): *Na pomedzí logiky a filozofie*. Veda, Bratislava.
- CMOREJ, P. – TICHÝ, P. (1988): Komplexy (II). *Organon F* 5, č. 3, 266 – 289.
- ŠEBELA, K. (2006): *Filozofie logiky Pavla Tichého*. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc.
- TICHÝ, P. (1988): *The Foundations of Frege's Logic*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.